

dr. Wolter H. Rose

A király jövője – a királyság Zakariás könyvében

Bevezetés

A Kr. e. 6. században Izrael, egykori országában kezdett új életet. Nem sok maradt a fogság előtti időszak dicsőségéből. Az egyik meghatározó különbség a politikai konstelláció terén jelentkezett: Izrael már nem egy (többé-kevésbé) független királyság, hanem egy hatalmas birodalom egyik kis tartománya volt. Korábban király ült Jeruzsálem trónján, de most sem király, sem trón nem volt Jeruzsálemben. Az így kialakult helyzet kétségtelenül sokféle kérdést vetett fel. Zakariás egyike volt azoknak a jeruzsálemi prófétáknak, akik ebben az időszakban végezték tevékenységüket. Ezsdrás könyve leírja azt, hogy Zakariás próféta kortársa, Haggeus mellett Kr. e. 520-ban a templom újjáépítési terve háttérben az egyik hajtóerő volt (Ezsd 5,1-2). Munkássága sikeres volt, hiszen öt évvel később elkészült a templom (Ezsd 6,14). A város és a templom újjáépítése fontos téma Zakariás könyvében.

Emellett a könyv figyelmet szentel a királyság fájdalmas dossziójának is. Zakariás könyve néhány passzusában előkelő helyet foglal el ez a téma. De ha csak ezeket a passzusokat nézzük, nem nyerünk átfogó képet a témaköréről. Ebben a tanulmányban előbb gondosan átfésüljük az egész könyvet, hogy aztán a könyv egyik legszembeötlőbb, királysággal kapcsolatos textusát vegyük alaposabban szemügyre.

Mi a királyság jövője?

„Dárius második esztendejében”

Ebben a fejezetben tehát a „királyság” tematikáját vizsgálom. Ennek a vizsgálódásnak kétségtelenül része az is, hogy olyan főnevek után kutatunk, mint „király”, „uralkodás”, „királyság”, vagy olyan igéket keresünk, mint „uralkodni”, stb. S bár ez a lépés kétségtelenül megkerülhetetlen, ha csak ennyit teszünk, fontos részleteket vét(het)ünk szem

elől. Mindennél fontosabbnak tartom, hogy helyezzük magunkat Zakariás kora emberének a világába. S ha ezt tesszük, már a könyv első verse is telitalálat. A Zak 1,1 versének első felére gondolok: „*Dárius második esztendejében, a nyolcadik hónapban...*”.

Próbáljuk meg ezt a verset a kor embereként meghallani. Első látásra úgy tűnik, mintha egy datálási forma lenne csupán. De ez egy fájdalmas dátum. Dárius,¹ ez ugye az az „idegen” király, ott nagyon messze. Valóban, de épp itt van a probléma. Korábban egy próféta fellépését Izrael népe történetében egy utalás rendjén egy jeruzsálemi (vagy samáriai), azaz egy „saját” király uralkodásának évéhez kapcsolták. De ez már a múlté. A lakosságot idegen földre deportálták, ahol átélhették, hogy mit jelent száműzöttnak lenni. Közben már „haza”-érkeztek (haza: oda, ahol Perzsia az úr). Épp a templom újjáépítésén fáradoznak, ezt is a Perzsa Birodalom támogatásával történik. De van még egy üres hely Jeruzsálemben, mégpedig a királyé. Ez pedig elég fájdalmas dolog, ha belegondolunk abba, hogy mit ígért Izrael Istene Dávidnak: „*A te házad és királyságod örökre megmarad, és trónod örökre szilárd lesz*” (2 Sám 7,16). Az izgalmas kérdés, amelybe mindjárt a könyv elején belebotlunk így hangzik: mikor lesz Jeruzsálemnek újra saját királya?

A király feladatkörei

Fentebb már említettük azt, hogy lehet a királyságról anélkül is beszélni, hogy a témához kapcsolódó szavak valamelyikét konkrétan említene a szöveg. Ebben a tudatban kell most tovább olvasnunk. A következő állomásunk a Zak 3,7: „*Ezt mondja a Seregek URa: Ha az én utamon jársz, és ha teljesíted, amit rád bíztam, akkor ítélezhetsz házamban, és felügyelhetsz udvaraimra, sőt megengedem neked, hogy az itt állók között járv-kelj*”. A fejezet első felében a prófétát egy mennyei

¹ A király szó itt nem fordul elő. Zakariás kortársánál, Haggeus könyvében már egészen más a helyzet. Ott már „Dárius királyról” van szó (Hag 1,1.15). Ezsd 4,24-ben „Dárius, Perzsia királya” szerepel. Ehhez képest itt Zakariás felirata feltűnően komor. Dáriust említi ugyan, de a királyi cím hiányzik, s ugyanúgy birodalmának neve is.

törvényszéken találjuk. A főpap ott áll a vádlottak padjánál, a kilátás pedig nem túl bátorító... Ám a főpap minden elvárással ellentétben visszanyeri korábbi becsületét, s ezzel együtt egy sor ígéretet is kap. De olyan új feladatokért is felelős lesz, mint a templom igazgatása és a templomtér felügyelete. Ezeket a teendőket, amelyek korábban a király feladatkörébe tartoztak, most a főpapnak kell ellátnia. Természetesen felmerül a kérdés, hogy mi az oka ennek az új feladatleosztásnak? Az okokról nem esik szó, csak találgathatunk.

A következő fejezetben valami hasonló történik. Látomásában a próféta egy gyertyatartót lát, amelynek mindkét oldalánál egy olajfa áll. A látomást egy angyal magyarázza, aki a vízió különleges világában mintegy idegenvezetőként lép fel. Rávilágít arra a kapcsolatra, amely a látomás és az akkor éppen esedékes jeruzsálemi templom felépítésének a terve között fennáll. Korábban a király felelt az ilyen templomépítési tervekért is. Most nincs király, ezért másvalaki végzi ezt a munkát. Ebben az esetben azonban nem a főpap áll a király helyére, hanem egy politikai vezető, Zerubbábel, akit a perzsák Jehúd tartományának (így nevezték Júdát ebben az időben) kormányzójává rendelték. A templom felépítésének vezetése nem a király kezében van tehát, hanem egy kormányzónál.

Viszont Zerubbábelről tudjuk, hogy Dávid király távoli leszármazottja (vö. 1Krán 3,19), s ez enyhén szólva érdekes részlet. A templom újjáépítésénél kiváló alkalom kínálkozna arra, hogy a szerző megemlítsen Zerubbábel dávidi származását. De pontosan az a feltűnő, hogy Zakariás nem ezt teszi. Kortársától – Haggeustól, illetve Ezsdrás és Nehémiás könyveitől – eltérően ez a genealógiai megjegyzés elmarad. Marad tehát a kérdés, hogy miért nem említi Zakariás azt, hogy Zerubbábel királyi leszármazott? Az okokról nem esik szó, csak találgathatunk.²

² Nem túl valószínű, hogy a „két olajjal felkent” a fejezet végén (4,14) egy királyra és egy papra vonatkozna. A קִנְיָהּ־בְּשֵׁנִים־אֶחָדִים kifejezés „felkent” formában való fordítása nem túl szerencsés. Szó szerint ezt jelenti: „az olaj fiai”, értelemszerűen valószínűleg „azok akiknek olajuk van”. Feltehetően mennyei lényekre, angyalokra kell itt gondolnunk. Lásd W.H. Rose. *Messianic Expectations in the Early Postexilic Period*, in: R. Albertz, B. Becking (szerk.), *Yahwism after the Exile: Perspectives on Israelite Religion in the Persian Era*, Assen, 2003, 168–185 (184).

Ő uralkodik, ő irányítja a templomot, miért nem nevezik egyszerűen királynak?

A Zak 6-ban – és itt már az utolsó látomásnál tartunk – szó van valakiről, aki azt teszi, ami egy jó királytól elvárható. Épít (IGE) egy templomot JHVH számára, dicsőségbe öltözik (IGE), trónon ül és uralkodik. Megint feltűnő az, hogy (a Zak 1,1-ben említett Dáriushoz hasonlóan) itt is hiányzik a királyi cím. Az okokról nem esik szó, csak találgathatunk.

A bibliafordítások ezt a fejedelmet a „Hajtás” szóval jelölik.³ Luther bibliafordításában a héber „zemah” kifejezés átírásban jelenik meg. A 16. század elején Luther már jól ráérezett a lényegre (jobban, mint a fordításának későbbi revizorai, akik ezt „Spross”, azaz Hajtás kifejezésre változtatták). Kb. 400 évvel Luther után az aradi ásatásokból előkerült egy ókori tál, amely különböző neveket tartalmaz.⁴ E nevek közül egyik megegyezik azzal amit a Zak 6,12-ben is találunk, vagyis magyarul Cemah (שֵׁמָחַ).

Fordításához kapcsolódó jegyzetében Luther a következőképpen magyarázza, hogy szerinte mit jelent a név: „Heisst ein Gewächs”, vagyis „növény, termés” – azaz nem „hajtás”, ahogy azt az Ószövetség fordításaiban gyakran találjuk. Vajon mellétrafált Luther ezzel a fordítással, vagy inkább a modern bibliafordítások estek abba a csapdába, amelyet ékes németiséggel *Verschlimmbesserung* néven ismerünk (vagyis egy olyan javítási kísérlet, amely végül még rosszabb eredményre vezet)?

A kifejezés alaposabb vizsgálata során kimutatható, hogy az itt található kifejezés arra vonatkozik, ami a földből kinő, tehát nem egy már meglévő növény vagy fa hajtásáról van szó.⁵ Így fordíthatnánk,

³ A szerző itt elsősorban az angolszász bibliafordításokra gondol. Magyar fordítások többnyire a „sarjadék” kifejezést választják, amely a szerző alábbi gondolatvezetése értelmében közelebb áll a héber szöveg jelentéséhez, így a kritika ezeket a fordításokat csak részben érinti (a ford. megj.).

⁴ A lelet egyik ismert ábrázolását megtaláljuk Y. Aharoni, *Arad Inscriptions*, Jerusalem, 1981 borítólapján.

⁵ A. E. Rüthy, *Die Pflanze und ihre Teile im biblisch-hebräischen Sprachgebrauch*, Bern, 1942, 48-49; W. H. Rose, *Zemah and Zerubbabel: Messianic Expectations*

hogy „növényzet, növény, vegetáció”. Luther tehát helyesen látta a dolgot, s azt kell mondanunk, hogy a későbbi fordítások – legalábbis, ami a Zak 6,12 (és 3,8) szövegét illeti – nem a helyes utat választották.

Van-e ennek a fordításnak következménye a szöveg magyarázatára nézve? A Zak 6,12-t gyakran összekapcsolják az Ézs 11,1-el, ahol arról a vesszőről van szó, amely Isai törzséből sarjad, és annak gyökereiből sarjadó, majd kivirágzó hajtásról. Ézsaiás könyve esetében a „vessző” és „hajtás” helyénvaló fordítás. Ám itt, a Zak 6,12-től teljesen eltérő szavakról van szó (ti. הַצֵּדִיק és הַצֶּדֶק). A képes beszéd a levágott fatörzsre emlékeztet, arra, ami megmaradt a fából a kivágás után (a közvetlenül megelőző szövegrészben, az Ézs 10,33-34-ben fák kivágásáról, ágak levágásáról, és bokrok lenyírásáról olvasunk). A csekély maradékból valami mégis elindul: egy vessző és egy hajtás.

Mivelhogy az Ézs 11,1 eltérő kifejezéseket használ, nem lehet a Zak 6,12 הַצֵּדִיק szavát ebből magyarázni. Ennek érdekében egy másik szöveget kell megvizsgálnunk, a Jer 22. és 23. fejezetét. Jer 22 végén, mintha lehullna a lepel a dávidi dinasztiaáról, amikor a királyról ezt olvassuk: „Így szól az ÚR: Úgy tartsátok számon ezt az embert, mintha gyermektelen volna, olyan emberként, akinek sikertelen az élete. Mert egyetlen ivadékaának sem sikerül Dávid trónjára ülnie, vagy valaha is uralkodnia Júdában” (Jer 22,30). De aztán mégis van folytatás: JHVH maga avatkozik be, hogy Dávid „számára” (?) jövőt biztosítson. Dávid részvételére már nem nagyon lehet számítani. Ézsaiás próféciai után több mint száz évvel, el kell mondani, hogy Dávid utódai semmilyen tekintetben nem voltak jobbak az elődeiknél. Dávid itt nem több, mint a részesedő alany.

Érzékelhetjük, hogy van egyfajta diszkontinuitás a dávidi ház bukása és az itt amolyan csodálatos meglepetésként bemutatott jövő között. Ennek a jövőnek a felvázolása az Ézs 11-hez hasonlóan a növényi világból vett képekkel történik, de ezúttal egy másik kifejezésről van szó (הַצֶּדֶק) amely a másiktól eltérő jelentéssel bír. Csak akkor van jövő

in the Early Postexilic period (JSOTS, 304), Sheffield 2000, 91-106; vgl. H. G. M. Williamson. *A Critical and Exegetical Commentary on Isaiah 1-27. Volume 1: Commentary on Isaiah 1-5* (ICC), London; New York 2006, 301.

Dávid háza számára, ha JHVH személyesen avatkozik be. „Eljön majd az idő – így szól az ÚR –, amikor igaz sarjat támasztok Dávidnak, olyan királyt, aki bölcsen uralkodik, jog és igazság szerint jár el az országban” (Jer 23,5). Jeremiás próféciaival a háttérben Zakariás is arra a valakire irányítja a látsóvet, akit „Cemah”-nak hívnak, aki a héber igei formák értelmében majd a jövőben fog megjelenni. Az itt használt képes beszéd világossá teszi, hogy nem egyszerűen a legeslegjobb dávidi utódról van szó (mint pl. Zerubbábel), hanem továbbra is (még mindig, 70 évvel később) JHVH beavatkozására várnak.

Azért, hogy fel ne adják a reményt, a pap egy koronát kap (vö. 3,8), amely JHVH hűségét szimbolizálja, és amely a Cemah eljövételéről szóló ígértet beteljesedésének kézzelfogható záloga lesz. Cemah egy olyan uralkodó, amelyet JHVH szeretne, egy messiási alak.⁶

Egy új kezdet – hol van a király?

A Zak 7. és 8. része tovább bontja a könyv bevezetését (1,1-6). Az új generáció nincs arra ítélve, hogy újból a korábbi nemzedék hibáiba essen. Az új generáció valóban újat kezdhet, mert akkor megtapasztalhatja azt, hogy JHVH megmutatkozó igazságos haragja már a múlté: Jeruzsálemet, azt a várost, amelyért szíve buzog, ezentúl áldásával árasztja el. A próféta egy olyan társadalom képét vázolja fel, amelyet békesség és jólét jellemez, s amely mintegy mágnes más népeket is magához vonz, hogy Isten népéhez csatlakozzanak.

Feltűnik viszont, hogy ennek az ideális helyzetnek az ábrázolása nem kötődik ahhoz, amiről közvetlenül az előzőekben volt szó, ti. a Cemah névre hallgató eljövendő uralkodóról szóló próféciahoz. Bár hajlamosak vagyunk átsiklani ezen, mégis ott van a király a Zak 7. és 8. részében is. Mégpedig maga Dárius, akinek a jelenléte viszont ismét fájdalmasan emlékeztet a hiányzó jeruzsálemi királyra. Ezúttal a címe is megjelenik: „a király”. Azokat a fejezeteket, amelyekben szín-

⁶ A „messiás” terminus használatára vonatkozóan lásd W. H. Rose, 'Messiaanse verwachtingen in het Oude Testament', in: G. C. den Hertog, S. S. Schoon (red.), *Messianisme en eindverwachting bij joden en christenen*, Zoetermeer, 2006, 17-36.

te kitapintható a király hiánya, egy olyan datálási formula vezeti be, amely egy idegen király nevét említi, ráadásul most a királyi titulussal együtt.

Jeruzsálem királyának eljövele

Egészen a következő fejezetig kell várnunk, míg rábukkanunk az első, olyan királlyal kapcsolatos referenciára, amelyet nem lehet félreérteni. Végre megérkezik, s a város lakóit felszólítja arra, hogy szívből üdvözléjként őt. A király eljövételét apró részletességgel írja le. A király igazságos, győzelmes és nem igényes: egy számár hátán ül. Véget vet a fegyverek zöreijének, békét hirdet, s nem csupán Jeruzsálemen uralkodik, hanem az egész földön. A részletek némelyike azt visszhangozza, amit a 72. zsoltárból is ismerünk (többek között például, hogy a jeruzsálemi király a világ uralkodója).

A pásztorokról szóló képes beszéd

A pásztorokról szóló képes beszéddel a Zak 9–14-ben Isten és az emberi vezetők leírásánál találkozunk. Az ókori Közel-Keleten a pásztor képét gyakran használják királyábrázolásokban. A király kifejezés egyszer jelenik meg ebben a pásztorokkal kapcsolatos kontextusban. Ez esetben viszont nem egy konkrét királyról van szó (11,6). A „király” szót egy nyugtalan társadalom ábrázolásának összefüggésben találjuk.

Néhány alkalommal a pásztor-kép Isten fellépésével kapcsolatban jön elő. Implicit módon használja a szerző ezt a metaforát, amikor arról ír, hogy mi történik, ha JHVH egy pásztortól várható magatartással áll ki népe mellett. Népét „biztonságba vezeti”, mert e nép „az ő nyája” (9,16). Ezért „fellép” az ő „nyája” érdekében (10,3). A *pásztor* kifejezés nem jelenik meg konkrétan ebben a kontextusban.

A *pásztor* szó emberekkel kapcsolatban viszont explicite is megjelenik, egyes és többes számban. A pásztorok viselkedése haragra indítja JHVH-t, és bejelenti, hogy büntetésük folyamatban van (10,3; 11,17). A próféta maga elhívást kap JHVH-tól arra, hogy magára vál-

lalja a gondoskodó pásztor szerepét. A nyáj viszont nem kér ebből, s a pásztor odaadását nem értékeli (11,4-14). Ez a jó pásztor végül csődöt mond.

Ezt követően a próféta ismét elhívást kap arra, hogy eljuttassa a pásztor szerepét, de ez alkalommal egy teljesen alkalmatlan pásztorét. Ily módon kell előre mutatnia arra az alkalmatlan pásztorra, akit JHVH hivatalba állít (11,15-17). Utoljára akkor hallunk pásztorról, amikor JHVH kardját szólítja fel arra, hogy végrehajtsa fölötte az ítéletet.⁷ A nyáj is részese lesz ennek az ítéletnek, s csak harmada éli túl. A maradék lesz az a nép, amellyel JHVH kizárólagos szövetségi kapcsolatra lép (13,7-9).

Dávid háza

A Zak 12 a könyv első olyan fejezete, ahol a Dávid névvel találkozunk. Ebben és a következő fejezetben a név a *Dávid háza* kifejezés összefüggésében jelenik meg. Van viszont egy kivétel. Zak 12,8 a Dávid nevet önállóan használja, egy olyan kontextusban, ahol Jeruzsálem legerőtelenebb lakóit Dávidhoz hasonlítja. A „Dávid” itt valószínűleg a történelmi Dávidra vonatkozik. A többi esetben viszont nem egy személyről, hanem egy kollektívumról van szó: „Dávid házaról”.

⁷ Meglátásom szerint Zak 13,7 pásztora ugyanaz a személy, mint akiről 11,17-ben olvasunk, „egy haszontalan pásztor”, aki most elnyeri megérdemelt ítéletét. Hasonlóképpen vélekedik R. Mason, *The Use of Earlier Biblical Material in Zechariah 9-14: A Study in Inner Biblical Exegesis*, in: M. Boda és M. H. Floyd (szerk.), *Bringing Out the Treasure: Inner Biblical Allusion and Zechariah 9-14* (JSOTS, 370), Sheffield, 2003, 1–208 (129–130). Van olyan vélemény is, mely szerint Zak 13,7 egy jó pásztorról beszél. Vö. I. Duguid, *Messianic Themes in Zechariah 9-14*, in: P. E. Satterthwaite, R. S. Hess, G. J. Wenham (szerk.), *The Lord's Anointed. Interpretation of Old Testament Messianic Texts* (THS), Carlisle/Grand Rapids, 1995, 265–280 (274). Ez az értelmezés viszont szembemegy a következő verssel, amely arról beszél, hogy a pásztor nyája is részesül JHVH ítéletében. Ebben az összefüggésben tehát nem lehet szó helyettes áldozatról. Ezen a ponton eltér a véleményem Petterson meglátásától. Vö. A. R. Petterson, *Behold Your King: The Hope For the House of David in the Book of Zechariah* (LHB/OTS, 513), New York/London, 2009, 241, 250.

Öt olyan helyzettel találkozunk, ahol a Dávid háza valamilyen szerepet játszik: JHVH kezéből fogadják a győzelmet (12,7); vezetik a népet (12,8); részeseivé válnak a JHVH által ajándékozott „imádság és irgalom” lelkének (12,10); részt vesznek az „átszárt” gyászolásában (12,10.12-14);⁸ megtisztulnak egy újonnan fakadó forrás által (13,1). E cselekvések közül egyik sem kimondottan és kizárólagosan királlyal kapcsolatos. Egy kivételével mindegyik esetben azt látjuk, hogy a Dávid háza és a társadalom más rétegei (Jeruzsálem lakói, Júda [sátrai], más családok) közötti távolság egyre jelentéktelenebbé válik.

Az egyetlen különbség a Zak 12,8-ban található, ahol Jeruzsálem lakói egyértelműen szemben állnak Dávid házával. Csak a Dávid háza kerül itt vezetői pozícióba, amelyet meglehetősen sajátos módon önt szavakba a szerző: „Dávid háza úgy vezeti majd őket, mintha Isten maga vezetné, mintha az ÚR angyala menne előttük”. Ez a megfogalmazás a mózesi vezetésre emlékeztet (Ex 4,16).

JHVH az egész föld királyává lesz

A Zak 1–6 látomásaiban különböző utalásokat találunk JHVH egész földre kiterjedő tekintélyére vonatkozóan. Az első látomás lovasait úgy mutatja be, mint akiket „*elküldött az ÚR, hogy bejárják az egész földet*” (1,10). A gyertyatartóról és a két olajfáról szóló látomásban JHVH úgy jelenik meg, mint „*az egész föld ura*” (4,14). Ez a cím még egyszer előfordul az utolsó látomásban, ahol az „idegenvezető” angyal a négy kocsiról szóló látomást magyarázza. „Ezek most indulnak a négy égtáj felé, miután ott álltak az egész föld ura előtt”.

A könyv második felében hasonló gondolattal találkozunk, csak-hogy itt egy másik cím jelenik meg. Amikor Jeruzsálem körül véget ér az utolsó csata is, akkor JHVH lesz „*az egész föld királya*” (14,9). Az

⁸ Rendkívül nehéz megállapítani, hogy kire is vonatkozik az „átszárt”. Dávid háza Jeruzsálem lakóival együtt vesz részt a gyászban (12,10.12-14), és együtt részesül a megtisztulásban is (13,1). Emiatt problémás az a szemlélet, amely az „átszárt” személy mögött egy királyi szereplőt lát (így pl. Duguid, *Messianic Themes*, 275–276).

קִּיִּי kifejezés itt valóban azt jelenti, hogy „föld”, amit az is alátámaszt, hogy a tágabb kontextusban „népekről” van szó, illetve „a föld nemzetségeiről” (14,16-17), akik „JHVH-t, a seregek urát” fogják imádni.

Következtetés

Hóseással kapcsolatos tanulmányában Machinist rámutat arra, hogy Izrael történetében a királyság egyfelől központi szerepet tölt be, másfelől viszont ambivalens érzések fogalmazódnak meg azzal kapcsolatban, hogy milyen helyet is kellene elfoglalni ennek az intézménynek, illetve végső soron mi is volt annak hozadéka.⁹

Hasonlóképpen vélekedhetünk Zakariás prófétáról is. A királysággal kapcsolatban egy bizonyos visszafogottságot jelez pl. az, hogy a főpap átveszi a királyi funkció néhány felelősségét (Zak 3); a perzsa birodalom alkalmazásában levő kormányzó a templómépítő szerepében jelenik meg (Zak 4); hiányzik a király kifejezés a messiási szereplő ábrázolásában (Zak 6), amelyhez egy olyan ideális társadalom képe társul, amelyből hiányzik a király (Zak 7–8). Egy fontos kivétellel, ugyanezt a visszafogottságot érhetjük tetten a főként negatív töltetű pásztor-képben (Zak 10–13). Ugyanez a visszafogottság szóval meg végül a Dávid háza kései felvezetésében (Zak 12–13), abban, ahogy ez a sajátos, de ugyanakkor több szempontból is megosztott szerepkör Isten népe közepette más társadalmi rétegekkel együtt jelenik meg.

A király személye

Tanulmányom második részében a Zak 9,9 királyáról fogok beszélni. A legtöbb írásmagyarázó egyetért abban, hogy itt egy emberi királyról van szó. Az alábbiakban viszont én egy másik álláspont mellett fogok érvelni: a próféta szándéka az, hogy hallgatósága az itt bemutatott ki-

⁹ P. Machinist, *Hosea and the Ambiguity of Kingship in Ancient Israel*, in: J. T. Strong and S.S. Tuell (szerk.), *Constituting the Community: Studies on the Polity of Ancient Israel in Honor of S. Dean McBride, Jr.*, Winona Lake, 2005, 153–181.

rályt magával JHVH-val azonosítsa.¹⁰ Álláspontom igazolására több tényezőt veszek figyelembe. Úgy vélem, hogy összesen három olyan kulcsmozzanatot azonosíthatunk Zakariás könyvében, amely együttesen igazolja ennek a tézisnek az érvényességét.

Az első jelzés: a Zakariás 9,9 előzményei

Nézzük meg közelebbről, hogy pontosan miről is szól a jeruzsálemi király eljövételéről szóló prófécia. A Zak 9,18 és 9,9-17 között szorosabb kapcsolat áll fenn, mint ahogy arról általában beszélni szoktak. A Zak 9,1-8-ban mindenekelőtt feltűnő az, hogy sok helységnévvel találkozunk. Aki jól ismeri Palesztina földrajzát, egy bizonyos rendet felfedezhet fel ezen a listán. A lista északról indul el (Hadrák földje) és délen ér véget (Júda). A szövegrész értelmezését illetően eltérő javaslatokkal találkozunk.

Véleményem szerint a termékenyebb értelmezések közé tartozik az, amely ezt a szöveget az asszír és babiloni királyok hadjárait fényben értelmezi. Ez a megközelítés kielégítő magyarázattal szolgál a sok helységnévvel illetően, az észak-dél irányú mozgásirány vonatkozásában, illetve ennek fényében érthetővé válik a perikópa zárógondolata is, „táborba szállok házam védelmére”. Nem kizárt, hogy a történelem egy egészen sajátos mozzanata állt modellként a Zak 9,1-8 hátterében. A legtöbb helységnév jól társítható II. Sarru-kén király (kr. e. 721–705) hadjárataihoz, még ha nehéz is lenne azokat mind egyetlen konkrét hadjárat összefüggésében értelmezni.¹¹

¹⁰ Becker azon kevesek egyike, aki ezt az álláspontot képviseli: „Meines Erachtens tritt in Sach 9,9f Jahwe im Gewand des irdischen Königs auf. Das Königtum wird also nicht auf das Volk, sondern auf Jahwe übertragen”; J. Becker, *Messiaserwartung im Alten Testament* (SB, 83), Stuttgart, 1977, pp. 67–68.

¹¹ Lásd A. Malamat, *The Historical Setting of Two Biblical Prophecies on the Nations, IEJ* 1 (1950–1951), 149–159 (149–154), amely újra megjelent az A. Malamat, *History of Biblical Israel* (CHANT, 7), Leiden, 2001, 370–374 kötetben. Vö. W. W. Hallo és W. K. Simpson, *The Ancient Near East: A History*, Forth Worth, 1998, 135, amely főként W. W. Hallo, *From Qarqar to Carchemish: Assyria and Israel in the Light of New Discoveries, BA* 23.2 (1960), 33–61 (53–55) tanulmányára épít.

A Zak 9,1-8 bizonyos értelemben utánoz egy hadjáratról szóló leírást, amelyhez az utolsó pillanatban egy meglepetésszerű gondolat társul. JHVH úgy jelenik meg, mint egy király, aki Palesztina déli részére vonul. A közönség egy újabb Jeruzsálem elleni támadást gyanít, s a harci tábor felállítása csak rosszat sejtet. A király tényleg felállítja a táborát, ám ez esetben nem azért, hogy Jeruzsálem ellen rohamot indítson, hanem hogy megvédje az ő házát Jeruzsálemben.

Ezután a meglepő fordulat után következik nyomban a felhívás Sionhoz, Jeruzsálemhez, hogy fogadja a örömmel a városba bevonuló királyát. Képzeljük el, hogy a Zak 9,1-8 valóban egy közönséges király hadjáratának leírása lett volna. Ebben az esetben egészen kézenfekvő lenne az, hogy összekapcsoljuk egymással a Jeruzsálem elleni hadjáratot és a városba bevonuló király leírását. Amikor a Zak 9,1-8-at elhagyjuk, úgy tűnik, mintha változna a perspektíva. A Zak 9,9-től a jeruzsálemi falakon belülről tekinthetünk a király érkezésére. Ezúttal a hadjáratra érkező király bevonulása nem a félelemmel társul, hanem az örömmel: a király nem azért jön a városba, hogy megtámadja azt, hanem hogy megvédje és megoldalmazza.

A Zak 9,1-8 esetében a hadjáratot vezető király nem egy közönséges uralkodó, hanem Isten maga. De ez, véleményem szerint nem zárja ki azt, hogy a két perikópát összekapcsoljuk. Inkább azt kell mérlegelnünk, ami egy kissé eltérő felállásban egészen normális olvasatnak tűnt volna: a dél ellen vonuló hadjárat vezetője és a Jeruzsálemben bevonuló király ugyanaz a személy.

Feltűnő, hogy a 9,9 a királyról harmadik személyben beszél, míg az 1-8 versekben, majd a 10. versben JHVH első személyben szólal meg. Ez azonban aligha mond ellent az általam javasolt értelmezésnek. Modern olvasóként valóban furcsának tűnhet számunkra az ilyen átmenet egyik személyről a másikra. A Zak 9 egészét figyelembe véve azonban azt látjuk, hogy ez a fajta személyváltás máshol is jellemző e fejezetre (amely a maga rendjén ismét csak a két perikópa, a 9,1-8 és a 9,9-17 közötti szoros kapcsolatra utal).

Az első és harmadik személyek változása a Zakariás 9-ben:

Zakariás 9	3. személy	2. személy	1. személy
1–6a	JHVH		
6b–7a			JHVH
7b	„a mi Istenünk”		
8			JHVH
9	a király	Sion / Jeruzsálem	
10a			JHVH
10b	a király		
11–12		város(lakók)	JHVH
13			JHVH
14–17	JHVH		

Ezen a fejezeten belül többször is változik a szöveg a harmadik személyről első személyre és fordítva, olykor csupán egy-két rövid mondat erejéig. A Zak 9,1-8 egy harmadik személyű szövegrésszel kezd, majd a 6b-ben áttér első személyre, amit röviden a 7b-ben ismét megtör egy harmadik személyű szövegrész, de a 8. versben ismét visszatér az első személyhez. Ezekben a versekben egyetlen személy, maga JHVH játssza a főszerepet. Ez pedig azt jelenti, hogy a személyváltás nem jelenti feltétlenül a szereplőváltást is.

Ehhez hasonlóan a második egység a 9. versben harmadik személyben kezdődik, amit megtör a 10. versben az első személy.¹² A 10b-ben ismét visszatér a harmadik személyhez. Majd a 11-13-ban ismét az első személyt találjuk, míg a perikópa egy harmadik személyű szakasszal zárul a 14–17. versekben. Feltűnik viszont, hogy a király egyetlen egyszer sem jelenik meg cselekvő alanyként olyan esetben, ahol a cselekvés tárgya Isten.

¹² Legalábbis ez a helyzet a masszoréta szövegben. A görög és szír fordításokban a 10. vers elején harmadik személy jelenik meg. Ezekben tehát nincs szó törésről.

A második jelzés: a Zakariás 9,9 és 14,9

A Zak 9,9 királyának JHVH-val történő azonosítására vonatkozó újabb készítés akkor jelentkezik, ha ezt a verset összekapcsoljuk a könyv záradékával. Zakariás könyve itt egy leírást tartalmaz a harc utolsó fázisáról. A népeket JHVH összegyűjti, hogy hadakozzanak Jeruzsálem ellen. Sokan esnek áldozatul, s a részletek félelmetesek. Majd hirtelen eljön az a pillanat, amikor JHVH Jeruzsálem segítségére siet. A harc kozmikus méreteket ölt, a földrajzi környezet átalakul, s olyan méretű klímaváltozás történik, amelyre soha korábban nem volt példa: ez jelzi azt, hogy vége annak a világnak, amelyet eddig ismertünk.

Ennek a harcnak az ábrázolásában egyik helyen ezt olvassuk: „az ÚR lesz a király az egész földön”. Az inklúzió irodalmi stílusa révén így kapcsolódnak egymáshoz a 9–14 kezdő és záró fejezetei. A kezdő- és záró részletekben van néhány közös elem: harc, Jeruzsálem, a várost oltalmazó JHVH, a király. A Zak 9,9-ben már elhangzott Jeruzsálem királyáról, hogy az egész világ fölött fog uralkodni: „*királysága egyik tengertől a másikig húzódik, a Folyóvíztől a föld határáig*”.

Erre az inklúzióra úgy tekintenek egyesek, mint ami a szövegben belüli kontrasztra, vagy fejlődésre akarna rávilágítani: Jeruzsálem királyával kezdődik, és emberi király nélkül, JHVH-val, a világmindenség királyával fejeződik be. Valóban beszélhetnénk kontrasztról vagy fejlődésről akkor, ha a Zak 9,9-ben emberi királyról lenne szó. Ha viszont elfogadjuk azt, hogy a Zak 9,9 király a JHVH-ra vonatkozik, akkor az emberi királyra vonatkozó utalás hiányáról nem a kontraszt és fejlődés értelmében kell beszelnünk. Inkább kontinuitásról van itt szó.

A harmadik jelzés: a Zakariás 9,9 és 2,10[14]

A harmadik jelzés, amely a Zak 9,9 mögött JHVH királyságára való utalást sejtet, akkor válik világossá, ha ezt a verset a könyv első felének fényében olvassuk. A Zak 9,9 első fele három elemet tartalmaz:

1. örömrre való felhívás;
2. a várost második személyben szólítja meg;
3. bejelenti egy fontos személy érkezését.

Zakariás könyvének egy korábbi passzusában találunk egy feltűnően közel álló párhuzamos szöveget, amely ugyanezt a három elemet tartalmazza, amely még akkor is fontos, ha a kifejezések eltérőek. Mindkét szöveg örvendezésre szólít fel egy fontos személy érkezését illetően. Ez a kombináció Zakariás könyvében máshol nem jelenik meg.

Örvendj nagyon Sion leánya, ujjongj Jeruzsálem leánya!
 Királyod érkezik hozzád [...] (Zak 9,9)
 Ujjongj, örülj Sion leánya,
 mert jövök már és itt fogok lakni (Zak 2,10[14])

Ha a szöveg részleteire figyelünk, észrevehetjük, hogy az érkező személy különbözik: a Zak 2-ben Istenről, a Zak 9-ben a királyról van szó. Azon elemek sorát, amelyeket a 2,10[14] arra használ, hogy leírja Isten népéhez való eljövételét és közöttük való lakozását a Zak 9,9 arra használja, hogy a király Jeruzsálembe való bevonulásáról beszéljen. Mindkét perikópa egyedi Zakariás könyve összefüggésében, amely azt sejteti, hogy ez a párhuzam szándékos. A másik kettő mellett ez a harmadik komoly kihívás abban a tekintetben, hogy a Zak 9,9 olvasója az itt található király tekintetében komolyan mérlegelje annak a lehetőségét, hogy itt nem kevesebbéről, mint JHVH-ról van szó.

A Zak 9,9 és 2,10[14] közötti kapcsolat elemzését Collins úgy terjeszti ki, hogy mindkét passzust az Ószövetség más hasonló szövegeinek fényében vizsgálja meg. Hét elemet azonosít:¹³

1. felszólító mód, amely a várt reakcióra hív;
2. egy megszólított személy;
3. a „הנה” („íme!”) szócska használata;
4. a bevonuló személy azonosítása;
5. a „בוא” „jön” ige használata;
6. az eljövétel módjának leírása;
7. az eljövétel következményei.

¹³ T. Collins, *The Literary Contexts of Zechariah 9:9*, in: C. Tuckett (szerk.), *The Book of Zechariah and Its Influence*, Aldershot 2003, 29–40 (35).

E hét jellemző alapján Collins azonosít egy irodalmi műfajt, amelyet így nevez: „az Úr eljövételének prófétai bejelentése”.¹⁴ Mind a hét elemet megtalálja a Zak 9,9-10-ben (az én elemzésem három eleme egybeesik Collins 1-5 pontjaival). Collins ezt írja:¹⁵ „Ennyiben Zakariás az Úr eljövele prófétai bejelentésének tipikus formáját követi. Ennek értelmében azt az olvasót, aki számára ez az irodalmi műfaj ismert volt, arra készíti, hogy a bevonuló személy mögött magát JHVH-t lássa. Ezt az elvárás a prófécia közvetlen kontextusa is megerősíti, amely a 9,8-ban az isteni harcosra utal”. Ezt követően rámutat arra, hogy hogyan jelenik meg a műfaj jellemzőjének utolsó két eleme: az eljövétel módjának leírása a 9,6b-ben és az eljövétel következményeinek ábrázolása a 9,10-ben. Végül azonban Collins mégis visszariad attól a következtetéstől, hogy a 9,9-10 az Úr eljövételéről szólna. Az irodalmi műfaj által sugallt elvárás áthúzza a tartalom: a Zak 9,9 második fele egészen más irányba visz, mikor azt mondja, hogy a király szelíd és alázatos, és hogy számárháton ül. A vers első fele által felkeltett várakozást megtöri a vers második sora az emberi király bemutatásával.

Collins szerint a 6. jellemző (az eljövétel módja) miatt itt megdől az Úr eljövételének prófétai bejelentése műfaj paradigmája. Eleve ki van zárva annak a lehetősége, hogy JHVH-t úgy mutassa be, mint aki „alázatosan jön, számárháton ülve”.

Meg kell hagyni, hogy ha így lenne, akkor valóban egy meglehetősen merész JHVH ábrázolásról lenne szó. De ha ezeket az adatokat ismét egymás mellé tesszük, akkor mégiscsak Collins következtetéséről kapunk képet. Az irodalmi forma mind a hét eleme jelen van. Egyik ezek közül szokatlan, sőt teljesen szokatlan. Ám ebben az esetben mérlegelnünk kell, hogy esetleg nem más-e az, ami megdől: éspedig nem az irodalmi forma, hanem a képzeletünk határai azt illetően, hogy JHVH hogyan akar jelen lenni ebben a világban. Annál is inkább, ha

¹⁴ Vö. Collins, *Literary Contexts*, 37. A legfontosabb példák (*Literary Contexts*, 35) Ézs 35,4; 30,27; 49,9-11; 62,11; Zof 3,14-17; Zak 2,10. Lásd még (*Literary Contexts*, 40, 16. jegyzet) Ézs 30,2; 52,7-10; 60,1-3.

¹⁵ Collins, *Literary Contexts*, 37.

felvezetésem értelmében más érvek is abba az irányba mutatnak, hogy a Zak 9,9 királya isteni identitással bír.

Következtetés

Ebben a tanulmányban Zakariás könyvének néhány részletére hívtam fel a figyelmet, amelyeket a királyság vonatkozásában bizonyos mértékű visszafogottság jellemez. A királysághoz való ambivalens viszonyulásban úgy tűnik, hogy egyetlen kivétel van e szabály alól: s ez a Zak 9,9, amely a Jeruzsálembe érkező királyról szól. Az itt megjelenő személy több szempontból is rendhagyó király.

Amellett az álláspont mellett érveltem, hogy Zakariás azt akarja bizonyítani közönségének, hogy ez a király maga JHVH. Ez az értelmezés olyan jelzéseket vesz figyelembe, amelyek a Zak 9,9 és a könyv három másik része között fennálló kapcsolatra világítanak rá. A Zak 9,1-8 mögött az az elképzelés rejlik, hogy itt JHVH vonul hadba dél felé, Jeruzsálem végállomással, ti. abba a városba, ahová a következő 9. vers szerint a király érkezik. A Zak 9,9 és a 14,9 közötti inklúzió tartalmi része a király egész világra kiterjedő uralma, mely király viszont a Zak 14,9-ben egyértelműen maga JHVH. A Zak 9,9 műfaji formája arra hív, hogy ezt a textust a könyv elejéről származó egyik részlettel hasonlítsuk össze (Zak 2,10[14]), amely ugyanazokat a műfaji elemeket tartalmazza, s amely arról beszél, hogy JHVH az, aki visszatér Jeruzsálembe, hogy ott lakjon.

A tanulmány eredeti címe:

Toekomst voor de koning. Het koningschap in het boek Zacharia

Fordította: Balogh Csaba

prof. dr. Heleen E. Zorgdrager:

Az üdvösség teljességéről

A *theosis* nyomai a református teológiában

A *theosis* központi jelentőséggel bír az orthodox keresztyének számára, a protestánsok számára azonban „a korai egyház nehéz kijelentései”¹ közé tartozik. S valóban, a református hívők számára is állandó problémát jelent, hogy miként képzeljük el: az isteni természet részesei vagyunk (2Pt 1,14).² Általában úgy értik ezt a kijelentést, hogy valamilyen módon hasonlóak leszünk az igaz Istenhez. Ez azonban a *theosis* megfogalmazásának istenkáromló felhangot kölcsönöz, s a bálványimádás vádját idézi fel, amennyiben az emberekből „istenekeket” csinál.

A görög egyházatyák azonban, akik a *theosis* gondolatát saját kulturális összefüggésükből vették át, s a bibliai források alapján új értelemmel látták el, soha nem akartak ilyesmit.³ Számukra a teremtmény soha nem lehet olyan, mint a Teremtő. Amikor azonban a *theosis* fo-

¹ Kerry S. Robichaux és Paul. A. „Onica, Introduction to the English Edition”, in Jules Gross, *The Divinization of the Christian according to the Greek Fathers* (Anaheim: A and C Press, 2003), viii.

² Ez az egyik klasszikus bibliai hely, amit a *theosis* patrisztikus tanításának alátámasztására szoktak idézni. Egyéb *dicta probantia*: Zsolt 82,6; Jn 10,34; 1Jn 3,2; Jn 17. Lásd Carl Mosser, „The Greatest Possible Blessing: Calvin and Deification,” *Scottish Journal of Theology* 55 (2002), 36–57. A fentebbi textusok görög egyházatyák általi idézéséhez lásd Norman Russell, *The Doctrine of Deification in the Greek Patristic Tradition* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 99, 146, 151.

³ A „gondolat” (notion) szó használatában Gösta Hallonstent követem, aki szerint a nem orthodox teológiában más szavakat használhatunk: theme, motif, notion, concept, idea. Az orthodox teológiában azonban átfogó tanról van szó, hiszen magába zárja az üdvökonómiát, valamint a teremtés és megváltás bizonyos nézetét is. Gösta Hallonsten, „Theosis in Recent Research: A Renewal of Interest and a Need for Clarity” In Michael J. Christensen and Jeffery A. Wittung (eds.), *Partakers of the Divine Nature. The History and Development of Deification in the Christian Traditions* (Grand Rapids: Baker Academic, 2007), 281–293.